

Fekete Ferencz Kossuth-huszár naplója.

Az 1848—49-iki szabadságharcz története iránt való érdek-
lődésnek kívánok szolgálni, a mikor tordai Fekete Ferencz Kos-
suth-huszár naplóját az alábbiakban közzéteszem. Fekete Ferencz,
miután a kolozsvári unitárius kollégiumot 1847-ben végezte,
1848. szeptemberében, 21 éves korában¹ csatlakozott volt tanuló-
társaihoz, Kolozsvár ama lelkes ifjúságához, a kiket a „nyugat
felől, testvéreink ajkíról“ jövő izenet a szabadságharcz leg-
hősiebb katonáivá avatott. A mint Tordára, Teréz nővéréhez
írt leveleiből kitetszik, a ezukorgyári őrtanyán, a mai javító
intézet helyén történt hamaros kiképeztetése után már 1848-ban
részt vett a fölzendült nemzetiségek ellen viselt esatározások-
ban; naplót azonban csak 1849. januárius 1-től fogva vezet s
mindössze három hónapnak, jan.-, febr.- és márczius hónapoknak
hadí eseményeit jegyezte föl.

Ám ezek az események a magyar vitézség történetének
mindenha a legdicseőbb lapjain fognak tündökölni. Bemnek
Erdélybe érkezése, a föllekesült erdélyi kis sereg győzelmei az
oláh táborokon és osztrák sergeken, majd a behívott oroszokon,
a piski-i csata, Szeben bevétele s ezek közt a harcznak annyi
válságos fordulata: ime, ezekről esik szó a Fekete Ferencz
naplójában. És pedig annál hívebben és megbízhatóbban, mert
a történeteket azon melegében, a csata színhelyén, vagy pár nap-
pal később a pihenő tanyákon jegyzi föl.² Innen van, hogy

¹ Szül. 1827., megh. 1886. máj. 3-án.

² A napló 19×23.5 cm. méretű, 4-r. félbőr kötésben, kopott táblákkal,
megviselt, színes fűző szalaggal. Jelenleg 39 levelet tartalmaz, de címlapja
elől, 1—2 levele a végéről, mintegy 25—30, a 33 és 34 közül 1, a 36—37
közül újra több levél hiányzik. A hiányok azonban a szöveget nem érintik.
Az 1 b. levélen e feljegyzés „1849-ik év“. A napló szövege a 2. a-tól 20. b.
levél közepéig terjed. A 21 a-tól a 37 a-ig üres. A 37 b-től a 39 a-ig Kos-
suth Lajos búcsúja. A 39. b. üres.

dátumai pontosak, a hareztereknek, útnak leírásai találóak, a tábor hangulatát őszintén tolmácsolja, a miket kevésbé lehet elmondani azokról a visszaemlékezésekről, a melyeket Fekete Ferencz bajtársai jó néhány évvel a szabadságharez után foglaltak írásba. S ha a felsorolt érdemeihez hozzávesszük, hogy elbeszélése, nyelvezete ifjonti frissességgel, nem egy helyt költői lendülettel gyönyörködtet, bizvást állíthatjuk, hogy e kis napló élvezetes és tanulságos olvasmányúl kínálkozik mindenkinek, a kit szabadságharezünk nagy eseményei érdekelnek.

1849. év.

Januárius 1. napján. Szándékom volt pontosan naplót vinni katonai életemről, de ez közlegénynek teljesen lehetetlen, különösen háborus időben. 1848. végén imitt-amott történt kevésbé érdekes, apróbb csatáinkat egy jó barátomnak megírtam s most nem tartom érdekesnek újból időt vesztegetni reájok. Sietek tehát a jelen évbelieket leírni, melyek nagyobb szerűek s érdekesebbek.

Ha az ember kényelmesecske polgári életből katonai életbe lép, kivált közlegényibe: szörnyű szenvedéseknek érzi magát kitétetve, bárha később, a nagyobb szenvedések között, azon időkre, mint boldogokra, úgy emlékezünk vissza. 1848. *utolsó napján* indultunk ki Kolozsvárról. Fájdalommal váltam meg kevés jó, de nagyon jó barátaimtól, kiket csak ezelőtt két-három nappal találtam fel, sok élvezet nélküli barangolásaim után. Fájdalmamat csak azon remény enyhítette, hogy tán anyám s testvéreim felé megyünk Tordára, de midőn közép-kapun kiértünk, nagyon rosszul esett azon parancesszó: *egyenes!* azaz Szamosujvár felé.

Januárius 1-én Szamosujvárról Bethlenbe mentünk, hol néhány Schweauxlegert fogtunk el, kik az Urbán táborának útó-csapatjához tartoztak.

Januárius 2-án Beszterczére indultunk. Legelsőbben most léptem szász helységbe. A szántóföldeken mindenfelé sűrű trágya-halmokat láttam, a hegyeken erdőket, s az arra való oldalakban szőlős kerteket. A faluk itt bárha szalmával fedett házakból állanak, de a házak esinosak és sorjába építvék. Mindezek azon elismerésre bírtak, hogy a szász nemzet valósággal egy szorgalmatos, rendes nép.

Talán egész seregünk elismerte ezen érdemét a szász népnek, mert egész illedelemmel és a szászsoknak minden megbántása nélkül vonultunk át a szász falvakon. Különösen meg-

lepett engem némely szász falvakban, különösen a csinosabbakban az, hogy a kőházak magyar nemzeti színre voltak festve, s a világért sem ezen revolutio alkalmával festették ők ezt így, hanem ezelőtti években, a mint a felírásokból is láthatni. Besztercze felé közelítve, a legideálisabb tájakra jut az ember. A mint valami silány hegyek közül kibukkantunk egy gyönyörű völgy-teknőbe, mely négy ágon benyúlik az erdőkkel fedett magas hegyek közé. Annyira meglepettem a kellemetes tájék által, hogy nem tartóztathatám meg magamat a felkiáltástól és hogy a mellettem jövő jó barátomat is ne figyelmeztessem az isteni tájakra. S ezen gyönyörű tájéknak oly szerencsés helyzete van, hogy most, midőn esikorgó hideg tél van s mindenfelé hó, itt szelid, lanya levegő s a völgynek csak egyik ágában hó, minthogy magas hegyekkel van körülvéve az egész és így a sanyarú szeleknek nincs kitéve. A hegyoldalokat itt is szép erdők és a verőfényeseket szőlős kertek fedik; a völgyet pedig a Besztercze vize hasítja át. Most is szép ez a tájék! Hát még tavasszal és nyárban?

Midőn Beszterczére érkeztünk, Urbán már kifutott, Bukovina felé vévén az utat, a beszterzei tehetősebb lakosok nagy részével együtt. Az otthon maradt lakosok bántódás nélkül ülhettek szobáikban és járhattak szerteszét az utcákon, hanem sok olyan házak, melyeknek gazdái elszöktek, kirabolttak az ott szállásoló katonák által. A mi nagyon természetes, mert ha az ember éhesen, fáradtan, összefázva, szomjason megérkezik, különösen egy olyan városba, mely nyughatatlanságainak, vagyona elpusztulásának, s még némi tekintetben rokonai, jó barátai meggyilkoltatásának is eszközlője s nincs ki egy meleg szobát, egy darab kenyeret, vagy vizet átnyújtson, — kénytelen maga feltörni az ajtót, ételt keresni, fűteni s önként következik a többi.

Besztercze vára olyan, — kicsi különbséggel — mint Kolozsvár volt, míg kőfalai és kapui megvoltak. Piacza, utcái éppen úgy vannak beosztva. Az épületek többnyire kétemeletűek. Nagyon szerettem, hogy minden utcában egy-egy esztorna volt, melyben tiszta víz esergedezett végig a Besztercze vizéből.

Januárius 3. Beszterczéről kiindultunk Urbánt tovább úzni. Borgó-Prund nevezetű helységben több foglyokat tartóztattak le, kik az Urbán táborából még ott maradtak egy-egy jó ebédet enni, nem gondolván, hogy mű folytonosan üzzük. Ezen helységben van egy nagy papiros gyár. Ezen nap hátralevő részit és az éjszakát itt töltöttük el. Egész estve és éjszaka jöttek vissza a Beszterczéről kiköltözöttek szekerei, rakva elfáradott nőkkel és gyermekekkel, kik látva, hogy senki velök

esűfűl nem bánik, megbánták, hogy kiköltöztek hajlékaikból s átkozták a reactiót, a mely mindezeket létrehozta. Valósággal sajnálni lehetett őket.

Januárius 4. Folytattuk útunkat a határszél felé; útunk havasos, silány helyeken, a határszélbeli oláh falukon vitt át. Mindenütt katona-fegyvereket és elmaradozott sok katonákat találtunk.

Elhagyva a falukat s a havasba jutva, valóságos regényes helyekre értünk. Magas kősziklák, roppant fenyvesek között kigyózik el a jó karban levő Ferencz nevezetű töltött út. Mindenütt, hol kicsiny vagy nagy mélység van, az út karzattal van ellátva. S bizonyos távolságra az útszálon faragott kőzöve-
kekre egy-egy erdélyi uraság neve van fölmetszve. Azt gondolom azért, hogy azon egyén volt a felügyelő azon darab út készítésénél.

Mai útunkat az teszi nevezetessé, hogy az Urbán táborának egy néhány századból álló utócsapatjával összeütközése volt első csapatunknak. Lehetetlen valami felségesebbet hallani, mint ily nagy havasok közötti esatützet, a sűrű, apró puska-lövések szakadatlan visszhangjai és egy-egy közbeszóló méltóságos ágyúdörgés, mely több perezig hőmpölyög, visszameg visszavervén a magas sziklák és sűrű erdők által. A csata eredménye az volt, hogy ellenségünk megszaladott és mi tovább üztük.

Ezen nap éjszakáján összefázódva, megérkeztünk egy Pojána Stampi nevű néhány házból álló faluba, mely már túl van Erdély határán. Ezen éj egyik a legsanyarúbban töltött éjeim közül. Beszterczétől fogva kenyeret nem láttam, csak szalonnát voltam kénytelen enni nyersen, mert már szédültem az étlenség miatt, s midőn éjfél felé egy bakától egy darabka kenyeret kaptam, — szinte menyországban éreztem magamat, midőn számba tettem.

Januárius 5. Útunk regényesnél regényesebb, esakhogy sanyarú hideg van. Ma különösen jól esett, midőn észrevettem, hogy veres esákonk, a fehér föld és a zöld fenyves minő nemzeti színt alkotnak. Délfelé utolérjük az Urbán táborát. Gyalogságunk csak vagy 100 volt, mert a székely gyalogság nem akart Pojána Stampin túl jönni, s onnan visszatért; a bécsi legio csatár-lánczot formált s keményen nyomta az ellenséget vissza. Szerencsénk volt a szűk helylyel, hogy több gyalogságot nem is lehetett volna alkalmazni, mert különben alkalmasint Urbán győzött volna, hanem a bécsiek hősileg viselvén magukat, sikerült a győzelem, bárha a bécsiek közül néhányan terhesen sebesültek.

Ez éjjen Dorna Vatrán¹ háltunk, honnan az ellenség elsza-

¹ Watra Dorna Bukovinában.

ladt, húst és főzeléket hagyott hátra, a min mi nem kevésbé örvendeztünk.

Januárius 6. Visszatértünk s útunk ott vitt, hol a múlt napokon jártunk. Ezen éjjel Pojana Stampiban háltunk, hanem jobban, mint a múltkor, mert az alatt, míg odajártunk, jó kenyereink, borunk és pálinkánk érkezett.

Míg katona nem lettem, bort ritkán ittam s pálinkaneműt soha s most bámúlnom kell, hogy mennyire megkívánja minden katonai test a szükséges mennyiségű szeszes italt.

Januárius 7. Borgó-Prundon háltunk.

Januárius 8. Beszterezére érkeztünk, hol

Januárius 9., 10. és 11. kényelemben éltünk, mi nagyon sokat használt különösen lovainknak és változóinknak.¹

Januárius 12. Tekére,

Januárius 13. Gernyeszegre és

Januárius 14. Vásárhelyre jöttünk. Mint örvendettek a szegény vásárhelyiek, látva a magyar tábort. Mindenfelől a falukból jöttek a jó székely atyafiak. Mihelyt megérkeztünk, toborzás kezdődött s csakhamar számos újonczok kerültek elő; a szétvert Kossuth-huszárok öltönyeiket előszedték s felvéve, egészen más világban érezték magukat.

Januárius 15. Úgy tölt időnk, mint az előbbi napokon.

Januárius 16. Medgyes felé vettük útunkat. Gálfalvánál este felé az ellenséget észrevettük, s ágyudurránással köszöntöttük, mit ők hasonlóval fogadtak. Setét estig tartott az ágyuzás, míg végre az ellenség a faluból kivonult egy más szomszéd faluba, Szőkefalvára. Táborunk egyik része Gálfalvára, másik Pocsfalvára ment hálni. Egész éjszaka folyt a puskázás, mert a Szőkefalva felől levő székely előőrsök reámentek Szőkefalvára s onnan az ellenséget hosszas puskázás után kiverték.

Januárius 17. Reggel korán ágyuzni kezdette az ellenség Szőkefalvát, honnan a székelyek csakugyan ki is vonultak Gálfalva felé, hol már útban volt a tábornak ott feküdt része. — Gálfalva, Szőkefalva egy hegyoldalban fekszik, az alattuk elnyúló völgyet a Kisküküllő hasítja át, a Küküllő átellenben fekvő partján Pocsfalva fekszik. A tábornak Pocsfalva felől levő része is megindult a hegyoldalra ágyuival együtt és így az ellenséget két oldalról támadván meg a magyar tábor, néhány órai tüzelés után hátrálni kénytelenítette és űzte egész estvig. Utjában sok gránátost tett fogolylyá. Nevezetes esemény volt, hogy a főtábornok, Bem egyedül lévén, egyszer egy Chveauxleger hadnagy neki vágatott és hozzá akart vágni, mire némely magyar tisztek oda rugtatván, az ellenséges tisztet levágták.

¹ Fehérnemű.

Ezen csatában közülünk kevesen sebesültek meg, de az ellenség sokat vesztett, kivált a tisztjeiből.¹ Az ellenségnek egy része Küküllővár felé vonulván, a mi táborunknak is egy része arra vonúlt, honnan az ellenséget kivervén, ott háltunk.

Januárus 18. Medgyes felé mentünk, hol ellenséget már nem találván, Szeben felé tovább folytattuk útunkat s éjjelre Asszonyfalván háltunk.

Januárus 19. Nagy-Sejken.

Januárus 20. estvére Nagy-Csüstre érkezünk; mely Szebentől egy jó fertály órányira van. Éjszaka az ellenség czirkálói háborgaták előrseinket, többször lármadobot vertek s ágyu durrogott.

Januárus 21. Reggel Szeben alá közeledtünk. A köd miatt Szeben nem látszott jól. Midőn a városhoz egy ágyulövésnyire értünk, sánczokból löni kezdettek az ágyuk. A második golyó jó ezredesünket, *Mikes Kelemen* találta, ki tüstént meghalt. Dicső legyen emlékezete ezen férfinék, ki mágnás volt, de átértvén a kor szellemét — legelsőbbben ült lóra Erdélyben s gyűjtött Bethlen Gergelyvel szabad lovas csapatot, mely később a Kossuth-huszárok ezredének első őrnagyálja lett. — Valóságos szabadelvű katona volt, bátor, eszes és becsületes ember. Nem volt tiszt keze alatt, nem közember, ki szeretettel ne említette volna nevét, ha eléfordúlt s éppen ezért nagy szomorúságot okozott halála azoknál, kik őtet ismerték.

A harmadik golyó *Téreit*, a főtábornok segéd tisztjét ölte meg. Ekkor kezdetek ágyuink működni s a tábor megtámadó állást venni fel. A csata keményen folyt mind a két részről; embereink egymásra hullottak, tüzelő szereink elfogytak mind az ágyuknál, mind a gyalogságnál, — kénytelen volt a tábor hátrálni. Három ágyunkat szétlődöztvén, ott maradtak. Leginkább oka ezen csata elvesztésinek az, hogy a Czech tábora későn érkezett meg; midőn megérkezett, mi már hátráltunk, mit amazok követtek. Mintegy 60—70 emberünk elesett; 250—340 megsebesült, kik között több tiszt is voltak. Sok lovaink, 3 ágyunk és egy puskaporos szekerünk elveszett. Estve Nagy-Szelindek nevezetű helységbe, mely mintegy 2 órányira van Szebentől, állást vett az öreg Bem; maga állította fel az ágyukat s egy bizonyos szoros pontra maga irányzott egy nehányat.

Estvére az ellenség nagy hurrázással megérkezik a helységbe vezető szoros útra, hova maga a tábornok kemény tüzelést parancsolt, hol az ellenség rendkívüli kárt szenvedvén, visszavonulni kénytelenítettett egy-két órai tüzelés után. Ezen éjszaka

¹ Bemnek a csata napjáról datált marosvásárhelyi proklamációja szerint az ellenség vesztesége halottakban 40 volt.

többször megpróbálták a falut megrohanni, de mindig visszaverettek. A mint később szebeni hírlapokból tudomásomra jött, Szeben alatt az ellenségnek több kára volt jóval, mint nekünk.

Januárius 22. Szelindeken ültünk, valamint

Januárius 23. is békében.

Januárius 24. Szelindeken három felől támadott meg az ellenség, többnyire minden azt hitte, hogy mindnyájunkat elfognak s volt oly törzstiszt, hogy készült átadni magát egész zászlóaljával gyáva félelmében. (Ezt csakugyan meg is mentette tábornokunk a további félelemtől, elbocsátván hivatalából. Megérdemli, hogy becses nevét följegyezzem: Pálfi Domokos.) Dicső volt az öreg tábornok ekkor is, s megjelenése, szelid mosolygása lelket öntött az egész táborba. Ő, úgy látszott, előre tudta, látta bizonyosan, hogy ma meg fogjuk verni ellenségeinket. N.-Selyk felől voltak a kolozsvári honvédek, s oly kitűnő jól viselték magukat, hogy jutalmúl felmentette őket a tábornok az éjjeli őrködéstől. Megemlítést és dícséretet érdemelnek ma a tordai nemzetőrök is, kik kitartással vívtak Vizakna felől. A esztázás délben kezdődött s estvéli 9 órakor az ellenség tökéletesen vissza volt verve.

Januárius 25. 26. 27. 28. 29. Szelindeken ültünk a nélkül, hogy az ellenség háborgatott volna. Szelindek kellemes kinézéssel bíró kis helység. A házak mind kőből vannak esinosan építve és cseréppel fedve. Minden házon szentírásbeli mondatok, vagy más jeles mondások vannak fölül írva, a gazda nevével és az évszámmal. Ezen helységben is, mint más szász helységben is, sok ház van nemzeti színre festve. Lakosai úgy látszik, gazdagok. A helység hegyek között fekszik s egy, a többiektől különvált hegy dombon egy kis ősi kinézésű vár van, melyet ők „Stolzenburgnak” neveznek.

A szelindeki lakosok titkon több honvédet gyilkoltak meg, s rejtettek hó alá, a mit csak akkor vettünk észre, mikor már a hó elolvadt.

Januárius 30. Reggel, mint minden reggel, ki voltunk állva a főtábornok előtt s nyolcz óra tájt a helyett, hogy haza mentünk volna szállásainkra, mint rendszeren szoktunk, a városból kifelé indultunk — s mikor a hegyen egy hosszú vonalba fel voltunk állítva, egyszerre csak megláttuk az ellenség tömegét a szebeni országúton, mely általunk csaknem békerítve volt. Hanem mihelyt látta az ellenség, hogy nem talál készületlenül, sőt ő lepetük meg, hirtelen visszavonúlt, a nélkül, hogy egy lövés történt volna.

Januárius 31. Vizaknán át Kis-Apoldra mentünk s a lakosok által ott hagyott faluban háltunk csendesen.

Februárius 1. Szerdahelyen át Szász-Sebesbe mentünk.

Februárius 2. Onnan Szászvárosra. Leírhatatlan azon öröm, mit az idevaló magyar lakosokon és ide menekült magyarokon lehetett észrevenni. De nem is sok maradt otthon a magyar fiatalok közül, mert másnap reggel egy órai toborzás alatt 250 utoncztot kaptunk.

Februárius 3. Dévára érkeztünk, hol a magyarság a szászvárosihoz hasonló örömmel fogadott. A közelebbi időben a dévai kicsiny vár, mely egy, a többi hegyektől szinte különvált s csak egy kis nyak által összekapcsolt hegy csúcsán áll, megerősítettet és császári katonák védelmezik. Ekkor egy százados és 70—80 gränizer oláh védelmezte elég munitióval és 3 ágyuval. Nem is próbáltuk bevételét, mert kár lett volna érte embereinket és munitiónkat fogyasztani.

Februárius 4. Békében éltünk, valamint 5-én is. Magyar táborunk még ekkor sok hiányosságokkal bővölködött. A többek közt tisztjeink nagyon könnyelműek s a nagy fizetés¹ nem hogy pontosságra, szorgalmasságra buzdítaná, sőt nagyobb részét hiúvá teszi, s kártyázásba süllyeszti, minek következtése aztán lanyhaság. Nem igen van szakaszvezető tiszt, ki szakasza egy részét jól ismerje, már pedig nincs egyéb dolga. Hát még szükségét hogy tudná? Hibáztatják némelyek Bem generálist az okból, hogy a sebesültekre nem fordított elég gondot. Még csak a' kéne, hogy azokat is ő rakja szekérre! Hisz ő mindent megtett ez iránt is, mert minden századtól egyéneket rendeltetett a sebesültek összeszedésére kettős fizetéssel, de ki a hibás, ha ezek nem teljesítették kötelességüket? Nem a reájuk felügyelő tiszt-e? S ha ez szinte nem lenne is, nem a szakaszvezér van-e legközelebb a sebesültekhez s nem az gondoskodhatnék-e legkönnyebben róluk? Egyébiránt tisztelet a jó tiszteknek, kik minden kötelességüket pontosan teljesítik s ilyenek sem hiányoznak a táborunkban.

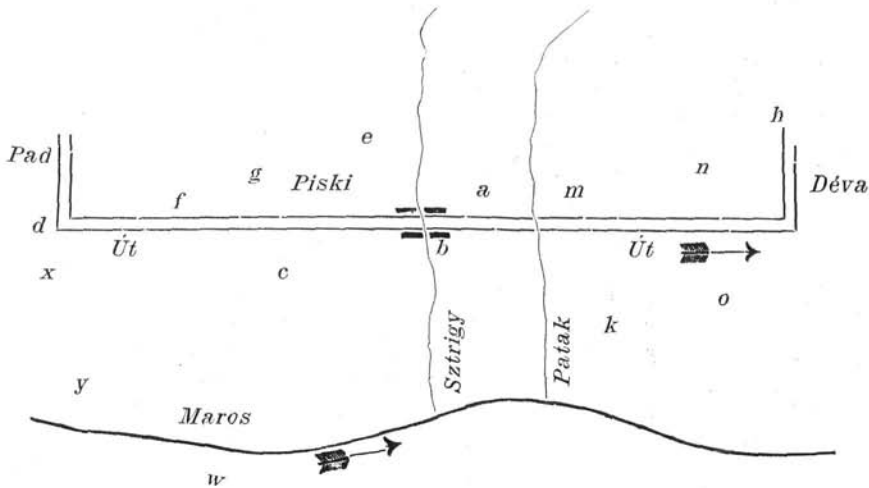
Februárius 6. Reggel 3 és 4 óra között egy oláh csorda kívülről és a városba megbújt, más csorda megtámadott véletlenül s gyűjtogatni kezdett. Csakugyan az ostobák nagy veszteségükkel visszaverettek. Ezen napot is itt töltöttük.

Februárius 7. Déváról kiindultunk. Pad nevű faluhoz közelítve nagy ágyuzást hallottunk. Az öreg Bem generált üzte az ellenség, miután Vizaknánál nagyon megverték. Padhoz közel a futamodók szembe találtak és beszélték a veszteséget, mely részünkről nagy volt, mert sokat elfogtak közülünk és 7 ágyunkat is elvették. Mi is visszatértünk s a piski-i hídnál állást vettünk. Az ellenséget vártuk. A Bem táborának maradványa

¹ Egy századosnak havi fizetése 120, egy főhadnagyé 84, egy alhadnagyé 62 Rfpp. (*Fekete jegyzete.*)

keresztül vonult a piski hídon s Dévára ment magát rendbeszedni és kinyugodni.¹

Mi állásunkban maradtunk. Az ellenség Padon maradt. Ezen nap éjszakáján itt levő táborunk, mely egy zászlóalj kolozsvári honvédből, egy zászlóalj székely gyalog és egy század Kossuth-huszárokból állott, itteni állásunkban megmaradt. Tábori tüzeink lobogtak az *a* és *k* betűk alatti berkekben. Az ellenség tábori tüzei *x*, *y* téren, *w* hegyoldalon csillámlott. Mindamellett is, hogy sajnáltuk Bem veszteségét, meglehetősen vidáman töltöttük el hideg éjszakánkat apróbb és nagyobb tüzeink mellett.

Februárius 8. Ma délelőtt mindegyre lármadobot vertek, s csakhamar követte azt a leverés. Furcsa összeütközés volt bizonyos jól frustokolt tisztek között, minek furcsa következményei lettek volna, ha éppen a kitérés perciben egyszerre lármadobot nem vertek volna, hanem unom leírni, mert azoknak a bizonyos tiszteknek megsértődésével nem írhatom meg s szégyellem, hogy ilyen tiszteink is vannak. Délbe az ellenség kevés erővel eljött, megtámadott, de csekély erővel vissza is vertük. Ma estvére várják Dévára a Máriási gyalogezredet és a Württemberg lovas zászlóaljat.

¹ Mennyire megverték szegény öreg Bemet s ő még sincs elcsüggedve. Egy újját ellőtték s képen még sincs változás. Legutoljára jött az ágyuknál s midőn látta a felállított kicsiny erőt, nevetve mondotta: ma megverem az ellenséget, ha idejő. (F. jegyzete.)

Februárius 9. Reggel hét óraker megtámadott az ellenség. Padról jöve a könnyű lovasok esatárlánczot alakítának egy néhányan s hátráltak, ki akarván esalni táborunkat helyzetéből, — de helyzetünket megtartottuk s a *b* alatti,¹ ugynevezett piski hidat felszedtük. Esatárlánczunk az *a* alatti berekben a Sztrigy mellett, a *b* alatti berekben a Maros mellett fel volt állítva s az egy század Kossuth-husár ágyufedezni a *b* alatti híddal fel volt állítva. Az ágyuzást a miénk kezdték meg a híd mellől. Kemény feleletet kaptunk három oldalról, tudniillik az *f* alatti dombtól, a *c* alatti térről és az *e* alatti² Maros parttól. A tüzelés folyt keményen mind a két részről, de az ellenség ereje sokkal felülhaladván a miénket, alig-alig tudtuk feltartóztatni, hogy hidunkat el ne foglalják. Csakugyan meg is rohanták hidunkat s már néhányan át is jöttek. Ezért rendelte Kemény Farkas ott levő vezetőnk, hogy mű, az ott levő Kossuth-husárok rohanjuk meg a hídra gyűlteket, mit megtévén, a híd közepéig visszavonúltak, de ott szuronyt szegezve vártak be és egy általános tüzet adtak, mire derék századosunk *Horváth Miklós* elesett, kit századunk, s minden, a ki ismerte, szeretett s szomorúan emlékszik mindig vissza elesésére. Még vagy két közember esett el, s kénytelenek voltunk hátrálni s az azelőtti helyünket elfoglalni az *m* téren. Most közelített a Máriausi ezred és Würtemberg huszár-zászlóalj. Az imént leírt esatárlánczokat megerősítettük. Eppen most megyek egy barátommal vissza, hogy századosom ott maradtott testit, ha lehet, hát hozzam el. A hídon fehér lobogós polákokat³ láttunk, kik kiáltották: „éljen a magyar“. Hallva már régen, hogy a polákok át akarnak állani, hittünk nekik s oda lovagoltunk, kik barátsággal szorították meg kezünket s kértek, hogy kiáltanók meg a többieknek, ne lőjjenek rájuk, mit mű meg is tettünk. A barátságos állás nem sokáig tartott, mert midőn a hídon egy jó csoport átjött már s a híd rakva volt, meghúzzák fegyvereiket s felszólítanak minket ott levőket, hogy adjuk meg magunkat, mert foglyok vagyunk. Megjegyzésre méltó, hogy míg mű ott beszélgettünk, addig Czeez alezredes és Kemény Farkas is odajöttek s ezeket is szintűgy letartóztatni akarták. En látván, hogy mindenképpen veszve vagyok, sarkantyuba kaptam lovamat s a *k* berekbe megérkezett Máriausi-zászlóaljnak kiállítottam, hogy nem jó barátok, hanem ellenségek a fehér lobogósok; mire ők lőni kezdvén, a hídon levő polákok visszazsalad-

¹ Később tévesen *k*-ra javítva.

² A esatátér vázlatán nincs jelölve.

³ A lengyelekből álló Bianchi-ezred.

tak, az ájtottakat pedig tisztestől együtt elfogtuk.¹ A segítség megérkezvén, az ellenség minden oldalról visszaveretett. Piskit a gránátosok meggyújtották, az *e* hegyoldalon a kolozsvári honvédek hátráltatták az ellenséget, *e* téren a székely gyalogok, Württemberg- és Kossuth-huszárok. Ágyúinkat *f* dombra szegezték ki, a lovasságot megszalasztottuk, a győzelem bizonyos volt. Egyszerre csak hátrálni kezd a *g* hegyen levő jobb szárny s gyalázatosan futni kezd le a hegyen a híd felé. Minden ember bámult s tudakozta, mi lehet oka ezen nem remélt csúf hátrálásnak, de ekkor senki sem tudta megmondani. Kemény Farkas minden igaz ok nélkül a Kossuth-huszárokat okozta² azután egy héttel is, pedig még azon a szárnyon sem voltak, a melyiken a hátrálás volt. Később csakhamar meg lehetett magyarázni minden vezéri talentum nélkül a hátrálás okát. Ugyanis a kolozsvári zászlóaljnak töltése már kétszer fogyott el, ezeknek fölváltására a torontáli zászlóaljat küldötték. Midőn a torontáliak látták, hogy a kolozsváriak visszafelé mennek, azt gondolták, hogy azok hátrálnak, s a nélkül, hogy egyet lőttek volna, vissza kezdettek futni a *g* hegyen le, mint fergeteg. A híd megtölt, az ágyuk nem mehetek jól át, a Sztrigyen némely lovasok bészorúltak s vízbe merülvén, lovaik elvesztek. Már szinte minden ember átment a hídon, csak vagy 5 Kossuth-huszár s 16 lelkes kolozsvári honvéd maradt visszatartóztatni a rohanó ellenséget, nehogy minden ágyúinkat elfogják. Az öreg Bem a legutolsó ágyúnál volt s azt mondotta: „*Man verlast mich, aber ich verlasse meine Kanonen nicht!*“ Midőn minden ágyu a hídon volt, már előbb ment a hídon s a híd dereka tájutt egy ágyu-szekér rúdja eltörvén, a lovak összebonyolódtak s a szegény öreget nagyon megrugták, s ő esendes lélekkel tovább ment, kibonyolodván a lovak közül. Bem most sem csüggedett el, csak — úgy látszott — csudálkozik a csata rossz fordulatán.

Az egész tábor haladott Déva felé többnyire rendetlenül, kivéve azt a részit, mely a Maros partján volt. Gondoskodott az öreg Bem, hogy mikor a megzavarodott tömeg megérkezik a Déva felől levő domb gerincezig, tovább ne haladhasson, mert

¹ Kemény Farkas és Czetz megmenekülése e szerint a Fekete Ferencz gyors elhatározásának köszönhető. Valószínűleg ebből keletkezett az a hagyomány, a melyet Orbán Balázs *Torda és Környéke* című művében e szavakkal jegyez fel: „A kimentést megkönnyíté egy tordai születésű, Fekete Ferencz nevű Kossuth-huszár, a ki saját lovát élete veszélyeztetésével Kemény Farkas alá adta s így szabadult meg ő“ (L. 291. lap.)

² Ebből tetszik ki, hogy Kemény Farkas úr nem tud kombinálni eléggé — legalább mostan nem tudott s elvétette. Neki van személyes bátorsága s punctum. Én részemről, ha Kemény Farkasra szorúl a vezérlés, mindenkor meglógtam a fejemet. Ha Bemet látom, vidül a lellem. (F. jegyzete.)

ide a még rendben levő részit a tábornak felállította s látva ezt a zavarodottak, ők is rendbe állottak, ágyuikat kiszégezték; csatáraink kiállottak s megérkezvén az ellenség az *m, n, o* térre, megkezdődött a tüzelés megint mintegy három óraker s keményen tartott mind a két részről, míg aztán szürkületkor az ellenség minden oldalról megveretvén, hátrálni kezdett s Szászvárosig meg sem állott. Mi ezen éjszaka Padon háltunk. Másnap

Februárius 10. Szászvároson át, hol megtudtuk, hogy Ribel elesett és Puchner megsebesedett, Alvinczre mentünk, hol polákokat és lovasokat fogtunk el.

Februárius 11. Fejérvár alatt Bervére,

Februárius 12. Csanádra.

Februárius 13. Estve indulván.

Februárius 14. Délre Kis-Kapusra értünk, hol

Februárius 15. 16. és 17.-ét töltöttük előőrködéssel.

Februárius 18., 19., 20. Medgyesen nyugodtunk.

Februárius 21. Gállfálván.

Februárius 22. Marosvásárhelyre jöttünk.

Februárius 23. Marosvásárhelyt.

Februárius 24. Innen elindultunk Urbán felé, ki néhány nappal ezelőtt a tihuczai szorosnál bejött. Tihuczán levő két ágyunkat mintegy száz Sándor-gyalogost és 24 Koburg-huszárt elfogott egy éjszaka, később N. falunál megint három ágyunkat s több katonáinkat fogta el. Első vesztségünknek oka a Sándor gyalogság őrnagyának árulása, a másodiknak pedig Riekó őrnagy hanyagsága s tán tudatlansága.

Két század Kossuth-huszárt és egy félszázad olasz könnyű lovasat Pereczi őrnagy vezérlete alatt Vécs¹ felé küldött az öreg Bem. Ő pedig öt zászlóalj gyaloggal s egy század huszárral Teke felé ment. Ez éjjel Vécsén háltunk.

Februárius 25. N. szász falunál délután étettünk s a falu feletti hegyen át akarván menni Besztercze felé, egy szoros úton a hegy tetején az erdőből kemény tüzelés jött, mintegy két század határszélbeli oláhtól, minthogy a hó nagy volt s az erdőbe másképp sem lehetett volna atakirozni, hátráltunk s a főtáborral N. faluba csatlakoztunk.

Februárius 26. Egy magas hegyen át Beszterczére belejöttünk, honnan Urbán már kiment az előttvaló estve Borgó-Prund felé. Mü utánna mentünk Borgó-Prundig, háromszor ütköztünk meg, részünkre mindig szerencsésen. Borgó-Prundnál húzamosabban folyt a tüzelés, de ellenünk csakugyan tovább folytatta hátrálását. Soha vissza ne jöhessen!! Borgó-Prundon háltunk.

¹ Vécs.

Februárius 27. Beszterczére mentünk. Itt marad a gyalogság és székely-huszárság őrizetül. Februárius 28-án visszaindulva Tekén háltunk.

Februárius 28. Szász-Régenben.

Mártius 1. Vásárhelyre érkezünk.

Mártius 2. és 3. Vásárhelyt ültünk.

Naplómat nem folytatván mindennap, sőt hetekig is hevervén tollam a mezei táborozás és szüntelen való útazás miatt: minden napról terjedelmesen nem adhatok tudósítást, hanem a nagyobb dolgokról, ha némely napot el is vétek, mégis említést teszek. Vásárhelyről Gálfalva felé indulva, az útról visszatértünk, meghallván, hogy táborunk Medgyesről Segesvár felé vonúlt. Két napi verekedés után — az első nap mieink keményen megverték az ellenséget — a második nap gyutaacs hiánya miatt kellett hátrálni Segesvárra.

Másnap mű is Segesvárra indultunk, oda megérkezvén néhány napot mulattunk — mialatt Segesvár körül az öreg Bem szorgalmatosan ásatta a sánczokat éjjel-nappal. A dolog oda mutatott, hogy az öreg több napokig s tán hetekig is itt fog mulatni, de mikor már jól be lett volna sánczolva a hely, kivált Medgyes felől — egyszerre csak megindult az egész táborunk Medgyes felé. Az úton egy fájdalmas executionának voltunk tanúi. Két Vilmos-huszárt lövetett föbe, minthogy útazás közben egy Koburg-huszár századossal összeveszvén, reá kardot rántottak és meg is sebesítették.

Útközben táborunknak egy nagy része Erzsébetvárosát kikerülve, Medgyes felé vette útját, egy kicsiny részt a hegyek közé küldöttek, más kicsiny rész Ebesfalván át Medgyesnek tartott. A nagy tábor az előtte levő ellenséget mindenütt keményen megverte s nyomult egyenesen Szebennek. A kis tábor a megkerítésünkre kiküldött ellenséget megszalasztotta, a harmadik rész Medgyesen maradt, míg a más kettő Szeben felé sietett különös sebességgel.

Mártius 10. Medgyesen megtámadtatást vártunk Segesvár felől, ezen nap még nem támadtak meg.

Mártius 11. Éjszaka megérkeztek Magyarországról 8 ágyúval 3 zászlóalj és ezen nap az ellenség megtámadván, keményen megvertük s kénytelen volt Segesvár felé vonulni. Mi pedig még ezen éjszakán Szebennek indultunk s a 11-én Bem által meghódított Szebenbe

Mártius 12-én mi is bementünk minden verekedés nélkül. Felvilágosítást itt vettem a dolgok mibenlétéről, mely a következő: Windischgrätz nem volt megelegedve Puchnerrel, az erdélyi generalissal, ki a dolgokat itt vezette ellenünk. Leküldötte *Wan der Null* urat, ki az erőnek nagyobb részét Szeben-

ből kihozta ellenünk Segesvár felé. Szebenben három-négy ezer muszkát és a National-gárdát hagyta. Az ellenünk kihozott nagy erőt három részre osztotta, hogy annál inkább bekeríthesse Segesvárnál. Mű Segesvárról kijöttünk s táborának egy részit jobb kéz felé szorítottuk, a mást megvertük, s a harmadik mit sem tudott arról, hogy mű Segesvárt odahagytuk, míg nem Segesvárt ostromolni akarván, ott senkit sem talált s így jött Medgyes felé, hol hátrálni volt kénytelen. Ő nem is tudta, hogy táborunk Szebennek indult, míg nem hallotta, hogy Szeben be van véve. Ekkor megindult Szeben felé rossz úton, s ez és a sebes utazás katonáit annyira kifárasztotta, hogy csatázásra képesek alig voltak, — Brassó felé volt kénytelen vonulni. Verestoronynál a Szebenben volt muszkák a szászoknak és a császári katonáknak nagy részivel kiűzetett és a passus megerősített. Brassó felé nyomúlva, táborunk Feketehalomnál az ellenséget keményen megverte és az országból a Töresvári- és Temesi¹ passuson kiűzvé, Brassónak is birtokába jutott. Szebenben sok ágyú- és puska-töltést, ágyút és fegyvert talált táborunk, valamint Brassóban is. Így állunk ma.

Martius 27-én. A muszka foglyok közül azok, a kiknek kedvek, hajlamok volt a szabadság mellett vívni, feleskettettek vagy honvédeink közé, vagy még legtöbben a lengyel legióba. Egészen másképp néznek ki: vidámabbak, frissebbek.

Mily utálatos nemzet ez a szász, különösen a városi szász s a városiak között is a szebeni. Ki nem mondhatom — elég, hogy nem hiszem — az isten teremtett volna még egy olyan nemzetet, mely ehhez mindenben hasonlítson.

Egy érdeme van ezen nemzetnek: a szorgalmatosság. Ezt mindenki megismeri, de ez az egy érdem oly sok piszok jellemmel van elmoeskolva, hogy inkább ne legyen nemzetem soha gazdag, sem magam, mintsem oly alacson legyen, mint ő.

*

Eddig a napló. Függelékül közlöm nővéréhez írt levelét, mely Szeben bevételéről s az ezzel kapcsolatban levő eseményekről emlékezik meg.

Kedves Thrésim!

Szeben, 1849. mart. 25.

„Sok leveledet kapám s a többiét is, de ily háborús időben bajos válaszolni, mert nem igen van alkalom, s ha van is, ritkán tudja az ember, hogy mikor megy.

Sok érdekes csatáink voltak, melyekről azt hiszem, hogy mind tudtok kisebb-nagyobb mértékben. Sajnálom, hogy én

¹ Tömös.

magam nem írhattam meg nektek azokat, melyekben jelen voltam, már pedig minden nevezetesebben jelen voltam; mert nem minden részleteket írhatnak meg a hírlapban is, s legtöbbször nem is tudja az író az okokat, kivált, ha a kellő hidegvérrel nem nézi a történeteket. Már most nem írok rólok, mert elmúltak, s érdekességüket elvesztették, legalább előttem. Elég az hozzá, hogy nem remélt hamarsággal Szebenbe termettünk. Ennek okáról mégsem tehetem, hogy rövid felvilágosítást ne tegyek, ha talán már máshonnan nem kaptatok.

Windischgrätz nem volt megelégedve, hogy az erdélyi dolgok hogy mennek, nem volt tehát Puchnerrel s a többi generálisokkal megelégedve, minek következtibe egy mást küldött be, hogy a dolgokat vezérelje, kinek neve *Van der Null*. Midőn Van der Null Szebenbe megérkezett, a mi táborunk Medgyesen és Segesvárt volt.

Az említett új egyén azt mondotta, hogy az ellenséget föl kell keresni s nem kell mindig a küszöbhez várni. El is ment Medgyesre, hol az első nap keményen megverte a medgyesi tábor, a második nap a mieink Zünder nemléte miatt Segesvárra húzódtak esatározás után. A segesvári táborral egyesülve, sánczolatni kezdette Bem éjjel-nappal a várost s minden oda mutatott, hogy ott hűzamos ideig fog maradni táborunk. Van der Null táborunkat egészen körül akarta keríteni. Szebenben még csak ezer muszkát és a national gárdát hagyta, a többi erőt mind kihozta; a kihozott erőt három részre osztotta, az egyiket Medgyesen hagyta, a másikat Fogaras felé küldötte, hogy egészen váratlanul oldalról támadjon meg minket a legnagyobb erővel és a harmadikat Isten tudja merről akarta ellenünk hozni.

Egyszerre csak jól elkészült sánczainkat odahagyjuk s indulunk Medgyes felé, a tábor nagyobb része iszonyú sebességgel folytatja útját Szeben felé s az útjában lévő katonaságot mindenütt megveri s kergeti Szeben felé, egy kis erő Medgyesen marad s egy más kis erőt a hegyek közé küldenek, az oda megkerítésünkre küldöttéket véletlenül meglepi s megszasztja s ez is folytatja útját Szeben felé. A császáriak ki tudja hová futottak. Van der Nullnak mindezekről képzelete sem volt. Segesvárt ostromolni akarja s minden ellentállás nélkül bele mehet, nincs senki benne; esudálkozik. Másnap Medgyes felé jön. Mi, a kis erő, lagerbe száll s várja; előőrseink egész nap vesztegeltek s egész éjszaka, de a megtámadás késett. Mi meg nem támadhattuk, mert nagyon kevesen voltunk, s különben is csak az volt a faladatunk, hogyha a nagy erő jön, Szeben felé hátráljunk. Azon éjjel megérkezik két magyarországi zászlóalj gyalog és egy lovas 12 ágyuval s a röppentyűkkel.

Mi támadtuk meg az ellenséget s kevés tüzelés után hátrált Segesvár felé. Ezen esata éppen azon nap történt, a mely napon Bem Szeben alatt volt. Még azon éjszaka esatázástól elfáradtan Szebennek indúltunk s másnap meg is érkezünk. Van der Null mitsem tudott arról, hogy Bem Szeben felé indúlt s arról sem, hogy két táborát már megverték. Hogy Szeben megvételeit hallotta, mindjárt Szeben felé indúlt, de az országúton nem jöhetvén, rossz útakon jött s tábora úgy elfáradott a rossz úttól és sebes utazástól, hogy mikor helyére megérkezett volna, csaknem mind elhűlött, de különben is késő volt már, mert a szebeni erő már Verestoronny felé volt nyomva. Ó tehát Brassó felé nyomúlt hirtelen, az ott levő muszkákkal egyesülni. Verestoronnyánál a muszkákat kiűzték, a szorosat keményen elállották. A tábor Brassó felé ment. Feketehalomnál egy kemény esatában a muszkákat megverték s az országból a Töresvári és Tömösi szoroson kiűzték, ezeket megerősítették.

A muszkákból, valamint a esászári katonákból sokakat tettünk fogolylyá, kik közül a kiknek tetszett átállottak honvédeinkhez, vagy a lengyel legióba s a magyar alkotmányra feleskettettek.

Hogy ezután mi lesz, Isten tudja¹
 Ha itt laktatok volna Szebenben, az egész familiát elláthattam volna szappan és gyertyával, mert éppen egy roppant gazdag szappanyosnál vagyok szállva, a ki elsőkött Oláhországba, lévén nagy gazember s a gyertyát, szappant pajtásaim csak úgy osztogatták, hol ingyen, hol pénzért, a kinek lehetett.

¹ Csipős megjegyzések a szebeni szászokról és személyes természetű ügy.

Közli: PAP DOMOKOS.